

IOANNIS G. KOUREMBELES

**HRISTOLOGIA SFÂNTULUI ROMAN MELODUL
ȘI IMPORTANȚA EI SOTERIOLOGICĂ**

Traducere din limba neogreacă și notă introductivă de
ALEXANDRU PRELIPCEAN

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
Iași, 2018

CUPRINS

Cuvânt înainte la ediția românească	9
De la istorie la teologie sau despre hristologia Sfântului Roman Melodul și importanța ei soteriologică	11
Notă cu privire la traducere	23
Abrevieri	27
Prolog	31
Introducere	33
A. Elemente referitoare la viața și opera Sfântului Roman Melodul	33
1. Viața Sfântului Roman	33
2. Roman și condacul	37
3. Condacele cercetate	46
4. A fost Roman numai melod?	50
B. Cadrul istorico-dogmatic	57
1. Despre o „gândire neocalcedoniană”?	57
2. Orientările actuale în susținerea Calcedonului de către Ortodoxia post-calcedoniană în cadrele polemicii sale antieretice	66
3. Problematika direcțiilor teologice	75
I. Premisele și cadrul hristologiei lui Roman	79
A. Izvoarele hristologiei lui Roman și importanța lor	79
1. Iustinian	79
a) Elemente generale privind relația existentă între Roman și politica religioasă a lui Iustinian	79
b) Erminia de până acum a influenței lui Iustinian asupra lui Roman și presupunerile ei eronate	88
2. Vasile al Seleuciei	106
B. Polemica antieretică a lui Roman	127
1. Evaluarea de până acum a polemicii antieretice și caracterul ei	127
2. Lupta lui Roman împotriva arianismului	129

a) Elementele istorico-dogmatice	129
b) Polemica referitoare la arianism a lui Roman	134
c) Polemica lui Roman împotriva agnosticismului	152
3. Lupta lui Roman împotriva apolinarismului și a eutihianismului	164
4. Lupta lui Roman împotriva nestorianismului	189
a) Elemente caracteristice ale luptei lui Roman împotriva nestorianismului	190
b) Apostolul Petru în condacele romaneice	199
II. Conținutul hristologic al condacelor lui Roman	227
1. Interpretarea tipologică a Vechiului Testament și hristologia „plinirii în Hristos” (ή έν Χριστώ πλήρωση) ...	227
2. Modelele hristologice caracteristice în condacele romaneice	235
a) Adam-Hristos	235
b) Moise-Hristos	238
c) Alte modele hristologice reprezentative care se referă la viața lui Hristos	239
d) Interpretările tipologice care caracterizează terminologia hristologică a lui Roman	245
i. Cei trei tineri în cuptor	246
ii. Mana [din ceruri]	248
iii. Jertfa lui Avraam	250
iv. Iona	255
v. Structuri tipologice	257
3. „Unul din Treime” (εις τής Τριάδος) în condacele romaneice	259
4. Taina dumnezeieștii Întrupări	276
a) Forme hristologice	283
i. Forma îmbrăcării	286
ii. Forma <i>arătat-nevăzut</i> (φαινόμενο[ς]-κεκρυμμένο[ς]) și <i>văzut-înțeles</i> (όρώμενον-νοούμενον)	288
iii. Modul sălășluirii Cuvântului în Fecioara Maria	293
5. Unitatea Persoanei și comunicarea însușirilor firilor lui Hristos	303
a) Problematika dogmatică	303
b) Popularizarea problematicii dogmatice	306

III. Importanța soteriologică a hristologiei lui Roman	327
A. Starea de cădere a omului	327
1. Căderea omului	327
2. Diavolul și omul căzut	329
B. Hristos și mântuirea omului	334
1. Imboldul și scopul Întrupării Logosului	334
2. Problema <i>necesității economiei</i> în Hristos și mântuirea neamului omenesc	347
a) <i>Iconomia</i> în Hristos pentru noi, în condacele lui Roman	352
b) Problema Pătimirii lui Hristos	360
c) Biruința lui Hristos asupra iadului și mântuirea neamului omenesc	378
3. Importanța soteriologică a lipsei de păcat a lui Hristos	387
a) Hristos, „Viața enipostaziată”	387
i. Zămislirea <i>fără de sămânță</i> și Nașterea Logosului din Fecioară	390
ii. Lipsa de păcat și Pătimirile lui Hristos	394
b) Susținerea <i>dublei deofințimi</i> a lui Hristos și clarificările ei soteriologice	400
C. Trăirea tainică a mântuirii în Hristos: „cei de lut arzători” (οι πηλινοι πύρινοι)	410
Epilog	417
Bibliografie	419
Indice scripturistic	435

Cuvânt înainte la ediția românească

Lucrarea mea de doctorat despre *Hristologia Sfântului Roman Melodul și importanța ei soteriologică* a fost evaluată în anul 1998 drept *excelentă* (ἄριστα) și poate fi consultată în limba greacă în cadrul Bibliotecii digitale a Arhivei naționale a tezelor de doctorat. Ea constituie lucrarea mea mult iubită și sunt dator să spun că niciodată de atunci nu am încetat să colecționez orice element bibliografic referitor la cercetarea marelui imnograf.

Propunerea domnului teolog Alexandru Prelepcean de a traduce lucrarea mea a fost pentru mine o bucurie, nu numai pentru faptul că acesta studiu despre hristologia marelui imnograf al Bisericii Ortodoxe va fi accesibilă și teologilor români contemporani, ci și pentru că exprimarea operei mele a descoperit un *traducător-romaneic* care s-a consacrat teologiei textelor imnografice cu o acrivie științifică deosebită. Sper, așadar, că această bucurie bivalentă va contribui la întreținerea interesului comun și a iubirii pe care o au cercetătorii contemporani pentru scrierile patristice și va renaște dragostea autorilor pentru instrumentele de cercetare ale unei tradiții veșnice care are drept subiect enipostaziat pe Hristos. Accentuez în cele de față că titlul lucrării (*Hristologia Sfântului Roman Melodul...*) vizează exprimarea unei hristologii eclesiastice prin unelte expresive și prin provocările epocii lui Roman. Prin urmare, titlul nu vizează o teorie hristologică autonomizată, conformă paradigmelor teologice ale epocii noastre, unde teologul (chiar și cel care se consideră eclesiastic) individualizează teologia pentru a se autopropune.

În vederea dezvoltării corpusului special al lucrării trebuiau să fie elucidate problemele istorico-dogmatice caracteristice, precum cea a înțelegerii corecte a neocalcedonismului, temă care a constituit mai târziu subiectul unei alte monografii de-a noastră (în acest moment se găsește în curs de traducere în limba germană). În orice caz, în acest cadru ermeneutic, în conformitate cu direcțiile istorico-dogmatice, trebuia să fie dezvoltate fațetele exprimării hristologice a lui Roman, care, desigur, nu sunt statice și nu se închid în exprimări tehnico-terminologice. Aceasta a fost și sarcina dificilă [a tezei]: să se găsească acele chei care ne-ar fi descoperit fundamentul dogmatic al cuvântului poetic. Am luat în calcul opiniile noilor cercetători și, desigur, părerile opuse care nu doreau să recunoască aspectul teologic al lucrării romaneice.

Într-adevăr, dacă cineva se izolează în cercetarea filologică mărginită a cuvântului teologic romaneic, fără să vadă descrierea imnografică a vieții liturgice ca viață mântuitoare în Hristos, atunci pierde legătura cuvântului romaneic. Pentru aceasta, deci, cercetarea hristologică este legată în mod nedespărțit de perspectiva soteriologică. În cadrul acesta s-a mișcat și cercetarea exprimării poetico-teologice a marelui Melod și sfânt al Bisericii Ortodoxe.

Sper, așa cum mereu o fac atunci când am ocazia să vorbesc despre „Melodul melozilor”, ca încercarea mea, precum și cea a colegului-traducător al ediției de față, să însuflețească iubirea cercetătoare față de Roman, poetul teolog, dar și față de Roman ca sfânt al Bisericii, căruia i se cuvine înălțarea unei biserici cu icoane inspirate din lucrările sale.

Tesalonic, 20 iulie 2016

La prăznuirea Sfântului și slăvitului Proroc Ilie Tesviteanul

Prof. dr. Ioannis G. Kourembeles

De la istorie la teologie sau despre hristologia Sfântului Roman Melodul și importanța ei soteriologică*

δός μοι λόγον, Λόγε·
μὴ σιγῶν παρέλθης με

Această lapidară introducere, ce poate fi percepută fără îndoială drept o recenzie asupra prezentei teze de doctorat a profesorului Ioannis G. Kourembeles, țintește în primul rând să explice celui neavizat problematica spinoasă din jurul teologiei Sfântului Roman, marele Melod și imnograf al lumii bizantine din secolul al VI-lea.

În ceea ce privește cercetarea romaneică, trebuie amintit că ea a pornit, în mod timid, în secolul al XIX-lea, când au fost editate primele sale condace¹, iar multe dintre interogațiile acelei perioade erau legate, în mod special, de biografia

* Prezenta introducere a fost publicată inițial în: *Orthodoxia*, SN, VIII (2016), 3, pp. 273-279 (n.trad.).

¹ Vezi în ordine cronologică: J.B. PITRA, *Hymnographie de l'Église grecque*, Roma, 1867; M. PARANIKAS/ W. CHRIST, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Lipsiae, 1871, pp. 91 (*Condacul de la Nașterea Domnului*), pp. 131-140 (*Imn la cei 12 Apostoli*) [*Imnul Acatist*, pp. 140-147, notat ca fiind al patriarhului Serghie]; J.B. PITRA, *Analecta Sacra Specilegio Solesmensi parata*, t. I, Paris, 1876, pp. 1-241 (29 imne); IDEM, *Sanctus Romanus veterum melodorum princeps. Cantica sacra ex codicibus mss. Monasterii S. Johannis in insula Patmo primum in lucem ed. J.B. Pitra, anno Jubilaei Pontifici*, Roma, 1888 (3 imne); K. KRUMBACHER, „Studien zu Romanos”, în *Sitzungsberichte der philos.-philol. und histor. Klasse der klg.bayer. Akademie der Wissenschaften*, München, 1898, Bd. II, heft I, pp. 69-268; IDEM, „Umarbeitungen bei Romanos. Mit einem Anhang über das Zeitalter des Romanos”, în *Sitzungsberichte der philos.-philol. und histor. Klasse der klg.bayer. Akademie der Wissenschaften*, München, 1899, Bd. II, heft I, pp. 1-156.

Sfântului Roman și de plasarea sa în cadrul perioadei împăratului Anastasie. Publicarea de către Ath. Papadopoulos Kerameus (1909)² a pasajului din *Minunile Sfântului Artemie*, care sublinia că monahii din vremea împăratului Heraclie (610-641) cântau la chilia condacele lui Roman³, a *calmat* spiritele entuziastice, care doreau insistent plasarea lui Roman în secolul al VIII-lea, în vremea lui Anastasie al II-lea (713-715). Dacă situația biografică a fost stabilită în mare măsură și în rândul patrologilor a fost acceptată încet-încet o linie comună – deși au continuat să existe voci care au *deschis* alte probleme biografice, precum identitatea iudaică a provenienței lui Roman⁴ sau influența spațiului siriac asupra operei sale⁵ –, aspectele

² Vezi: A. PAPADOPOULOU-KERAMEUS (ed.), *Varia Graeca Sacra*, Sankt-Petersburg, 1909. O nouă ediție a acestor *Minuni*, vezi la: Virgil S. CRISAFULLI/ John W. NESBITT (ed.), *The Miracles of St. Artemios: a Collection of Miracle Stories by an anonymous author of seventh-century Byzantium*, Leiden-New York-Cologne, 1997.

³ Vezi: S. CRISAFULLI/ John W. NESBITT (ed.), *The Miracles of St. Artemios...*, p. 114 (6-8): „μέχρι του νῦν οὗτος ἐν τοῖς χρόνοις τῆς βασιλείας Ἡρακλείου, διαφανούσης τῆς ἡμέρας τοῦ γενεσίου τοῦ ἀγίου Προδρόμου, ἐσυλήθη...”.

⁴ Vezi: Ἀλεξάνδρου Σ. ΚΟΡΑΚΙΔΟΥ, *Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ἐκθέσις τῶν ἀντισημιτικῶν στοιχείων τῶν κοντακιῶν*, Ἀθήναι, 1971 (republicare în *Τὰ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Μελετήματα*, ἔκδοσις συμπληρωμένη, Ἐκδόσεις Π. Πουρναγῶ, Θεσσαλονίκη, 2002, pp. 321-381).

⁵ În această direcție merită amintite contribuțiile lui: William L. PETERSEN, *The Diatessaron and Ephrem Syrus as Sources of Romanos the Melodist*, col. „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, 475, (Subsidia 74), Louvain, 1985; *IDEM*, „Romanos and the Diatessaron: Readings and Method”, în *New Testament Studies*, XXIX (1983), 4, pp. 484-507; *IDEM*, „The Dependence of Romanos the Melodist upon the Syriac Ephrem: Its Importance for the Origin of the Kontakion”, în *Vigiliae Christianae*, XXXIX (1985), 2, pp. 171-187 [republicat în Elisabeth A. LIVINGSTONE (ed.), *Studia Patristica*, vol. XXVIII (1990), 4, pp. 274-281]; și ale lui: Sebastian BROCK, „From Ephrem to Romanos”, în Elisabeth A. LIVINGSTONE (ed.), *Studia Patristica*, vol. XX (1989), pp. 139-151; *IDEM*, *From Ephraem to Romanos. Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*, col. „Variorum Collected Studies Series”, 664, Aldershot, Ashgate, 1999 etc.

privind teologia romaneică aveau încă de suferit din cauza opiniilor unilaterale sau ale unor prejudecăți provenite din ambele medii (atât cel oriental, cât și cel occidental). Evident, astfel de opinii nu au fost depășite nici astăzi, de vreme ce părerile provenite prin diferite filiere... *sunt libere să circule!*

Prezenta teză de doctorat, susținută în anul 1998 la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Tesalonic, sub coordonarea profesorului Georgios Martzelos, a fost „*prefațată*” de alte câteva teze ce tratează atât aspecte teologice romaneice, cât și filologice. Mai exact, cele șase teze de doctorat⁶, precedente contribuției hristologice aduse de Ioannis G. Kourembeles, actualmente profesor la Facultatea de Teologie din Tesalonic⁷, s-au concentrat atât pe evaluarea strictă a problematicii teologice a condacelor romaneice (R.J. Schork, A.

⁶ Vezi, în ordine cronologică: R.J. SCHORK, *The Sources of the Christological Hymns of Romanos the Melodist*, Oxford University Press, 1957; ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑ, *Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ*, Τυπογραφεῖον Μηνᾶ Μυρτίδη, Αθήναι, 1959; ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Σ. ΚΟΡΑΚΙΔΟΥ, *Ἡ περὶ τοῦ λόγου θεολογία τῶν κονδακίων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ*, Ἐκδόσεις Ἰωνία, Αθήνα, 1973 (republicare în *Τὰ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Μελετήματα*, pp. 15-231); José GROSIDIER DE MATONS, *Romanos le Mélode et les origines de l'hymnographie byzantine*, Lille, 1974 (republicată sub titlul: *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Préface de Paul Lemerle, Collection dirigée par Charles Kannengiesser, Edition Beauchesne, Paris, 1977); R.J. REICHMUTH, *Typology of the Genuine Kontakia of Romanos the Melodist*, Univ. of Minnesota, 1975; Paolo ZANNINI, *I „Kontakia” di Romano il Melode sull'annunciazione: contenuti e fonti*, Pontificium Istitutum Orientale, Roma, 1997. În același an în care prof. I.G. Kourembeles și-a susținut teza (1998), în Londra, a fost susținută teza lui Niki J. TSIRONIS, *The Lament of the Virgin Mary from Romanos the Melode to George of Nicomedia*, Departament of Byzantine and Modern Greek Studies, King's College London.

⁷ Despre activitatea prof. Ioannis G. Kourembeles, vezi nota noastră introductivă la volumul: *Viziunea teologică a Sfântului Roman Melodul. Opinia istorico-dogmatică contemporană și teologia poetică*, col. „Patristica”, seria *Studii*, 4, Editura Doxologia, Iași, 2013, p. 13, nota 1. În afara lucrărilor menționate în 2013, prof. Kourembeles a mai publicat următoarele titluri (în ordine cronologică): *Δῶσ' μου λόγο, Λόγε. Μελέτες λόγῳ*

Korakidis, R.J. Reichmuth), cât și pe analiza biografiei și imnelor marelui Melod și propunerea unor noi ediții critice ale acestora (J. Grosdidier de Matons, N. Livadaras, P. Zannini).

Cea de-a treia teză de doctorat din spațiul elen, după cea a lui N. Livadaras și a lui A. Korakidis, *Hristologia Sfântului Roman Melodul și importanța ei soteriologică* (în originalul grecesc: *Η Χριστολογία του Ρωμανού του Μελωδού και η σωτηριολογική σημασία της*) regândește planul istorico-dogmatic în care a activat Melodul bizantin și modul în care *hristologia neocalcedoniană* a fost transpusă, prin versurile și muzica lui Roman, adunării eclesiastice. Prin acest plan, lucrarea de față se circumscrie primei tendințe cunoscute în cadrul tezelor de doctorat închinată lui Roman. În mod evident, o astfel de lucrare încearcă, pe de o parte, să umple un gol în literatura de specialitate internațională⁸, iar pe de altă parte:

să prezinte celui cu adevărat interesat starea cercetării despre problema izvoarelor lui Roman în relație cu originea condacului, problemă care există și astăzi, desigur, în afară de paternitatea Imnului Acatist, care preocupă din vremuri pe cercetători, fără o rezolvare acceptată în spațiul larg. Credem, de altfel, că în cercetarea temei noastre poate să se accentueze mai bine rolul și importanța teologiei în condacul romaneic [...]⁹.

Partea *introdactivă* (pp. 14-51) atrage atenția prin inserarea mai multor planuri ermineutice: problematica biografică și

θεολογίας, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2013; *Θεολογία και θρησκεία εν μέσω της θρησκευτικής αποκλειστικότητας του χριστιανικού μονοθεϊσμού ενώπιον της σχετικοποίησης των πάντων*, Εκδόσεις Δέσποινα Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2014; *Θεοδικία εν οὐτοπία. Στοιχεῖα σύγχρονης ἀνατομίας τοῦ κακοῦ καὶ θεολογικός διάλογος μέ τις ἀπόψεις τοῦ J.B. Metz*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2014.

⁸Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία του Ρωμανού του Μελωδού και η σωτηριολογική σημασία της*, διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη, 1998, p. 10.

⁹Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 23.

poziționarea lui Roman în vremea lui Iustinian, tema privind limba maternă a lui Roman (greaca *vs* siriaca), dependența lui Roman de operele eshatologice ale Sfântului Efreem Sirul și a *Diatessaron-ului* lui Tațian și analiza diferitelor opinii occidentale privind relația lui Roman cu spațiul siriac. În privința tuturor acestor aspecte ce sunt legate în mod direct de biografia lui Roman, autorul concluzionează că „cercetarea din zilele noastre nu este departe de vechea opinie divizată”¹⁰.

În mod cert, un mare segment al părții introductive tratează analitic conceptul de „neocalcedonism” și modul în care formula miafizită a Sfântului Chiril al Alexandriei a fost receptată atât de teologii anticalcedonieni, cât și de cei postcalcedonieni.

Primul capitol, intitulat sugestiv „Premisele și cadrul hristologiei lui Roman” (pp. 52-157), este deschis de problematica relațiilor lui Roman cu împăratul Iustinian și de creionarea câtorva opinii privind această relație. Evident, nu s-a urmărit analiza în detaliu a acestei relații pentru că ea este o temă secundară problematicii hristologice în condacele romaneice. Un semn al acestei dependențe față de opera teologică a marelui Iustinian poate fi condacul *La propovăduirea Apostolilor*. Totuși, problematica descoperirii tuturor influențelor lui Iustinian asupra lui Roman nu poate să indice contemporanului că melodul bizantin a fost un „autor de mâna a doua” și că l-a urmat orbește pe împăratul bizantin. Nici măcar inventarierea influențelor omiliilor lui Vasile al Seleuciei, părintele *neocalcedonismului*, asupra lui Roman, nu demonstrează că Roman poate fi considerat astăzi un poet-teolog *mediocru*, iar talentul său imnografic să fie pus sub umbra *plagierii*. Din contră, indiciile demonstrează cât de bine cunoștea Roman operele precedesorilor săi și cât de bine a putut, prin elementul dialogal al operelor sale, să redea dogma

¹⁰ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 22.

Calcedonului împotriva ereticilor epocii sale. Sau mai simplu spus: influența operelor teologice ale lui Iustinian și ale omiliilor din ambele perioade ale lui Vasile al Seleuciei „constituie începutul de la care poetul pleacă, ca să se exprime drept un *maestru* în fața unui public [bizantin] exigent”¹¹.

Dincolo de aceste aspecte istorice și de o *influență creativă*, Roman este un puternic adversar atât al ereziilor epocii sale, cât și al celor precedente. Teologia cuprinsă în cadrul condacelor dezvoltă tocmai această problematică antieretică și se opune, de asemenea, diferitelor idei occidentale care subestimează *talentul* „smeritului” Roman, pe care-l consideră un „incult”, iar în privința cunoștințelor sale dogmatice, nedeșăvârșind linia „generală”¹². Opunându-se arienilor, Roman le propune problematica dintre „creat-necreat” într-un singur Hristos, Dumnezeu adevărat și Om adevărat, dat fiind faptul că arienii îl considerau pe Hristos „făcut și zidit” sau cea mai perfectă creatură a Creatorului suprem. De asemenea, versurile romaneice se opun în mod cert și viziunii nestoriene a „omului simplu” (ψιλόσ ἄνθρωπος), termen prin care a fost desemnat Dumnezeu Cuvântul.

Nu în ultimul rând, un segment aparte îl deține problematica poziției Apostolului Petru în gândirea romaneică. În opinia domnului Kourembeles, atitudinea șovăielnică a lui Petru, care Îl neagă pe Hristos de trei ori, este pusă în relație cu aceeași atitudine îndoilenică a papei Vigiliu de a participa la ședințele celui de-al V-lea Sinod Ecumenic. În special, condacele 17 și 18, care zugrăvesc într-un mod sobru chipul Apostolului și indică exprimările ironice ale lui Hristos față de Petru, pot fi considerate drept *texte-sursă* pentru cadrul istoric al problematicii hristologice din vremea lui Roman. În viziunea autorului elen, expresiile romaneice precum „atunci

¹¹ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 88.

¹² Cf. Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 89.

când s-au înțeles să vândă și să trădeze pe Judecătorul” (συμφωνουμένου, πωλουμένου τότε, προδομένου του κριτού; 17α⁷) *criptează* atitudinea inografului față de răzvrătirile pentru *simfoniile* (= înțelegerile), *vânzările* și *trădările* zilelor sale¹³ (și, de ce nu, *in extenso*, chiar ale zilelor noastre?!). În stilul său caracteristic de a folosi cuvintele într-o manieră bivalentă, Melodul pune în gura Apostolul Petru adevăruri teologice prin care se condamna (in)direct problematica celor „Trei capitole”. În concluzie, teologul elen atrage atenția că această preocupare specială față de cadrul istorico-dogmatic ne indică realitatea că

Roman a trăit și a fost preocupat în cadrul poemelor sale de problematica teologică a perioadei agitate a evenimentelor care au marcat pregătirea Sinodului al V-lea Ecumenic. Este important elementul problematicii hristologice a condacelor romane că marele poet a luat parte la îngrijorarea poporului din Constantinopol și a împăratului pentru unitatea credinței¹⁴.

„Cuprinsul hristologic al condacelor lui Roman” este titlul celui de-al doilea capitol (pp. 158-225). Este prezentată la modul general tipologia și folosirea ei în condacele lui Roman, arătându-se că numai într-un număr redus de condace (șapte la număr) nu o întâlnim¹⁵. Roman preia firul cunoscut al tipologiilor, dar se inspiră cu predilecție din Sfântul Ioan Gură de Aur și Vasile al Seleuciei, cel numit adeseori drept „Chiril de după Chiril”¹⁶. În mod evident, marele inograf, pornind de la ocurențe biblice (vetero și neo-testamentare), creează acele forme poetice care Îl identifică pe Hristos cu cea de-a doua Persoană a Sfintei Treimi. Prin aceste forme, Roman țintește spre o dublă polemică antieretică: luptă atât

¹³ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 147.

¹⁴ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, pp. 156-157.

¹⁵ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 158, nota 1.

¹⁶ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 210.

împotriva nestorienilor, care vorbeau despre „omul cel pre-existent” în Hristos și introduceau a patra persoană în Treime, cât și împotriva monofiziților, care erau combătuți pentru politeism. Roman își propune în mod cert să apere dogma de la Calcedon, subliniind că, prin Întruparea Logosului, nu s-a produs vreo anumită schimbare la nivelul firii dumnezeiești. Evident, el arată prin intermediul poemelor sale dramatice că „Unul din Treime” este Însuși Hristos, a Cărui Naștere este „mai presus de fire”. După teologia romanică, Hristos, fiind „mai presus de oameni”, este și singurul Care cunoaște „taina nașterii”. De asemenea, dorind să sublinieze armonia dogmatică calcedoniană, marele innograf bizantin recurge la numeroase forme antitetice și la oximoroane: Hristos este *neapropiat* îngerilor, dar *apropiat oamenilor*; deși de *neatins*, El Se lasă *atins* de Toma și de femeia cu scurgere de sânge; este *Cel neîncăput*, pe Care nu-L cuprind nici cerurile, dar *încăput* în pântecul Maicii Sale¹⁷.

Ultimul capitol, ce au drept titlu „Importanța soteriologică a hristologiei lui Roman” (pp. 226-289), analizează nu mai puțin de trei teme centrale, reflectate în condacele romaneice: starea de cădere a omului, Hristos și mântuirea omului și trăirea tainică a mântuirii în Hristos. Autorul lucrării scoate permanent în evidență maniera în care marele innograf *iscodește* căutarea din partea lui Dumnezeu a *rănirii* celui care *l-a rănit* pe Adam în rai. Vindicarea sau mântuirea, prin *rănirea* diavolului și eliberarea protopărinților din iad, nu este adusă de un *simplu om*, cum ar fi considerat nestorienii, ci de Hristos, „Cel desăvârșit din Cel desăvârșit” (ἐκ τελείου τέλειος), Care S-a smerit pe Sine și S-a arătat apropiat omului, purtând toate cele ale sale, afară de păcat¹⁸. Domnul Kourembeles scoate la iveală, în cuprinsul acestui capitol, și

¹⁷ Cf. Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, pp. 220-221.

¹⁸ Cf. Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 247.

anumite tendințe occidentale, care văd mântuirea ca un simplu act, formal, prin care a fost „răscumpărată” ofensa adusă lui Dumnezeu de păcatul strămoșesc. În cele din urmă, se accentuează faptul că scopul vieții umane este desăvârșirea sau transformarea omului într-un „lut arzător” (οἱ πύλινοι πύρινοι). Dar această mântuire, privită ca o realitate palpabilă, nu se realizează *prin impasibilitate*, ci prin participarea activă a omului în spațiul tainic al Bisericii, așadar, al Trupului lui Hristos. În Biserică, omul se purifică în apele botezului și se împărtășește în mod real de Hristos Cel viu, Care pe moarte a omorât-o prin moarte, de Hristos Cel junghiat și de moarte necuprins.

La o primă analiză, lucrarea profesorului Kourembeles este o încercare reușită de a sintetiza, pe baza izvoarelor romaneice și a unei bibliografii secundare consistente, cadrul istorico-dogmatic al secolului al VI-lea, așadar, cadrul în care și-a desfășurat activitatea teologico-poetică cel mai mare imnograf al creștinătății. Prin lecturarea acestei teze, oricine ajunge să înțeleagă realitatea că istoria este cadrul în care sunt *țesute* dogmele Bisericii. Observăm, de asemenea, pe parcursul întregii opere, maniera în care acest tânăr diacon, provenit din spațiul siriac, *mânuieste* condeiul și *zugrăvește* realitățile hristologico-soteriologice într-un spațiu în care luminile *învolburate* ale ereziilor nu s-au stins încă și nici nu erau pregătite pentru *disparații* definitive.

În mod indiscutabil, există și anumite opinii față de care manifestăm anumite rezerve sau care pot, în opinia noastră, să-l inspire pe un smerit începător în studiul romaneic spre un dialog sincer și profund față de cercetarea contemporană¹⁹.

¹⁹ Am încercat să vedem în ce manieră lucrarea dlui I.G. Kourembeles este reflectată în cadrul celorlalte teze dedicate lui Roman și cum a fost ea integrată în corpusul respectiv. Am avut surpriza neplăcută să constatăm că nici o teză posterioră cercetării în cauză nu o citează (vezi, în ordine

În primul rând, în partea introductivă, autorul elen, înserând ținta prezentei teze, indică faptul că, în finalul lucrării, va oferi un „plan abreviat” (ένα σύντομο διάγραμμα)²⁰. Dacă am redat corect sensul lui διάγραμμα de „plan”, nu știm însă și nici nu înțelegem din cele lecturate care ar fi esența sau conținutul acestui „plan abreviat” în legătură cu evoluția condacului romaneic. Să fie vorba, aici, de un simplu *artificiu lingvistic* inserat de autor? Răspunsul poate fi greu de intuit.

Pe de altă parte, susținerea paternității Imnului Acatist ca fiind una romaneică lasă o adâncă impresie în cadrul acestei teze. Ce-i drept, trebuie precizat încă de la început că teza în sine nu și-a propus să demonstreze paternitatea Imnului Acatist, dar nici să schițeze un stadiu al cercetărilor față de tema aceasta. Dincolo însă de afinitatea autorului față de prezenta problematică, analizată în cadrul unui studiu

cronologică: Niki J. TSIRONIS, *The Lament of the Virgin Mary from Romanos the Melode to George of Nicomedia: An aspect of the development of the Marian Cult*, Departament of Byzantine and Modern Greek Studies, King's College London, Londra, 1998 (în manuscris); Sarah Elizabeth GADOR-WHYTE, *Rhetoric and Ideas in the Kontakia of Romanos the Melodist*, Submitted in total fulfilment of the requirements of the degree of Doctor of Philosophy, Center for Classics and Archaeology, The University of Melbourne, 2011 (în manuscris); Christelle MULARD, *La pensée symbolique de Romanos le Mélode*, thèse de doctorat, Strasbourg, 2011 (în manuscris; în 2016 a fost publicată în colecția „Cahiers de Biblia Patristica”, 16, Brepols Publishers, Turnhout); Uffe Holmsgaard ERIKSEN, *Drama in the Kontakia of Romanos the Melodist: A Narratological Analysis of Four Kontakia*, PhD dissertation, Graduate School of Arts, Aarhus University, 2013). Credem că motivul este de la sine de înțeles: necunoașterea limbii neogrețești, în care a fost redactată teza. Pe de altă parte, lecturarea rezumatului în limba germană (*nachwort*, pp. 292-293), care este, în esență, traducerea epilogului (pp. 290-291), nu oferă atât de multe informații prețioase, care ar ajuta un necunoscător al limbii neogrețești în formarea unei opinii critice față de teza în sine. Cu toate acestea, doar Christelle Mulard citează și polemizează pe baza unui articol de-al lui I.G. Kourembeles (vezi: *La pensée symbolique...*, pp. 19-20).

²⁰ Ιωάννης Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, *Η Χριστολογία...*, p. 23.

special²¹, credem că modalitatea prin care își exprimă convingerile personale față de paternitatea romaneică suscită unele interogații. Pe baza căror surse istorice, autorul poate afirma cu atâta ușurință că Imnul Acatist – dincolo de o oarecare înrudire cu omiliile lui Vasile al Seleuciei – a fost redactat în spațiul siriac și că datorită lui este posibil să fi conving auditoriul constantinopolitan de talentul tânărului diacon Roman?²² Nu observăm în teză decât o infimă incursiune în istoria paternității acestui imn²³, iar în fragmentul în care profesorul Kourembeles vorbește despre innograful bizantin ca autor sigur al Imnului Acatist²⁴ sunt inserate doar numele a trei autori contemporani nouă (K. Mitsakis, G. Martzelos și A.F. Ferraa)²⁵. Oare aceste indicații pot fi suficiente pentru susținerea unei asemenea problematice, care a divizat literatura patristică contemporană în trei direcții centrale? Credem,

²¹ Vezi: Ιωάννης ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, „Η θεολογία τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου”, în Χ. ΚΡΙΚΩΝΗΣ (ed.), *Εισηγήσεις μαθημάτων θεολογικοῦ κύκλου «Ἀνοιχτοῦ Παν/μίου»* τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2004, pp. 171-202 [republicare în Ιωάννης ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕΣ, *Ρωμανοῦ Μελωδοῦ θεολογική δόξα – σύγχρονη ιστορικοδογματική ἄποψη καὶ ποιητική θεολογία*, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2006, pp. 143-208 (2010, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, pp. 143-208); trad. germ.: „Die Theologie des Hymnus Akathistos und seine ökumenische Bedeutung”, în Peter Leander Hofrichter (ed.), *Auf der Suche nach der Seele Europas – Marienfrömmigkeit in Ost und West*, Studentagung der Pro Oriente-Sektion Salzburg aus Anlass ihres 20jährigen Bestehens, 7. Und 8. Oktober, 2005, Series: „Pro Oriente”, bd. 30, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien, 2007, pp. 67-99; trad. rom.: „Teologia Imnului Acatist”, trad. de Alexandru Prelipcean, în *Ortodoxia*, V (2013), 2, pp. 84-113, și în *Viziunea teologică a Sfântului Roman Melodul. Opinia istorico-dogmatică contemporană și teologia poetică*, trad. de Alexandru Prelipcean, col. „Patristica”, seria *Studii*, 4, Editura Doxologia, Iași, 2013, pp. 105-148].

²² Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 210.

²³ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 23, nota 47.

²⁴ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 210: „Cu greutate putem aici, prin elemente irefutabile, să considerăm că altcineva a compus Imnul Acatist în afară de Roman”.

²⁵ Ιωάννη Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, *Η Χριστολογία...*, p. 210, notele 224-229.

mai cu seamă, că opiniile dlui Kourembeles față de paternitatea romaneică a Imnului Acatist pot deschide drumul unui dialog sincer, în care va exista posibilitatea ascultării cu bucurie a unui punct de vedere diferit, care, la rândul său, va putea naște un dialog al *comuniunii*. Dacă nu există sau nu se tinde spre această perspectivă, atunci nu există nici dialog. Este cel mult o conversație *patetică*, în care fiecare membru se găsește în autoidealizarea sa și în sfera *perfecțiunii* neperfectibile.

Cu aceste cuvinte închidem și noi aici lapidara prezentare a tezei domnului Kourembeles. Dincolo de anumite inconveniente sau de opinii care puteau fi mult mai bine argumentate, considerăm cartea teologului elen o reușită contribuție la înțelegerea hristologiei acestui mare imnograf bizantin al secolului al VI-lea, care – dintr-o convingere totală și lipsit de *ipocrizia* vremurilor sale (și a noastră, de altfel) – și-a semnat operele prin „al smeritului Roman”.

Alexandru PRELIPCEAN

Notă cu privire la traducere

Traducerea de față a necesitat nu numai cunoașterea în detaliu a problematicii condacelor romaneice, cât și depășirea unor anumite dificultăți de ordin metodologic. În mod cert, am încercat apropierea de textul original cât mai mult cu putință, însă acolo unde textul trebuia redat mentalului românesc, am optat pentru modificarea topicii și redarea unor variante apropiate.

Pe de altă parte, în situația în care varianta românească cerea în mod obligatoriu anumite completări, care, de altfel, nu sunt regăsite în originalul grecesc, acestea au fost semnalate cititorului prin folosirea parantezelor pătrate. Ele au fost întrebuițate, de asemenea, pentru indicarea volumelor românești ale condacelor romaneice.

Evident, pentru echivalentul românesc al condacelor lui Roman, am oferit corespondențele traducerilor, cuprinse în cele patru volume apărute până astăzi, și anume: Sfântul Roman Melodul, *Imnele pocăinței* (Ed. Trisaghion, Iași, 2006), *Imne* (Ed. Bizantină, București, 2007), *Imne teologice și Imnele Sfintei Scripturi* (Ed. Doxologia, Iași, 2012-2013). În pasajele în care condacul romaneic nu avea corespondență în traducerile românești, am optat pentru traducerea lor integrală. Nu același lucru se petrece însă și cu textele din ceilalți autori bizantini sau din cele ale Sfinților Părinți. Pentru că ele apar cu predilecție în cuprinsul notelor de subsol, am preferat păstrarea lor în original. Numai acolo unde sunt redată în text am optat

pentru traducerea lor și oferirea în cadrul trimiterii bibliografice a originalului grecesc. De asemenea, pentru echivalentul textelor scripturistice am folosit ediția sinodală din 2008.

În ceea ce privește trimerile la condacele romaneice, am optat pentru păstrarea formelor lor originale din ediția lui Paul Maas și a lui C.A. Trypanis (*Sancti Romani Melodi Cantica*, vol. I: *Cantica genuina*, Oxford, 1963). Gândul nostru s-a îndreptat aici spre cei care vor să utilizeze edițiile critice ale condacelor lui Roman și mai puțin spre cei necunoscători ai limbii grecești, cărora – foarte probabil – inserarea literelor alfabetului grecesc le va diminua plăcerea lecturării textului. Sperăm ca această *nemulțumire* să nu cauzeze, totuși, vreo îndepărtare de gândirea hristologică a „smeritului Roman” și de poemele sale teologice...

Evident, am corectat în mod tacit și am completat numeroasele trimeri bibliografice apărute atât în textul tezei de doctorat, cât și în lista finală. De asemenea, am introdus titlurile complete ale revistelor, tocmai pentru a-i oferi cititorului un sprijin în identificarea lor.

Pe cele bune ale vieții le-am cercetat
și la cele ce s-au petrecut am cugetat
și m-am gândit la chinurile sale
și viața oamenilor am compătimit-o.
Și doar pe voi v-am fericit,
pe cei ce partea cea bună ați ales-o,
pe Hristos să râvniți și împreună cu El să fiți (55α¹⁻⁴)

Pe niciunul nu am văzut lipsit de griji,
căci lumea întotdeauna se schimbă.
Și cu adevărat, pe cel ce ieri l-am văzut ridicându-se,
acum îl văd să cadă din înălțimea sa.
Pe bogat, [îl văd] deodată sărac;
lipsit și înfometat pe cel îndestulat.
Dar voi de toate acestea sunteți liberi (55β¹⁻⁴)

Cu mândrie se poartă bogatul față de sărac
și toate câte are i le răpește.
Plugarul se nevoiește și [de munca acestuia]
stăpânul pământului se bucură.
Altul se obosește, iar altul se desfată.
Cu sudoare adună săracul,
cu nevoie cară cele ce altul împrăștie.
A voastră nevoiță este păzită
însă și are a lui Hristos pecete (55γ¹⁻⁵)

Abrevieri

- ACO *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, E. Schwartz (ed.), Berolini et Lipsiae, 1927-1940.
- AHC *Annuario Historiae Conciliorum*, Amsterdam, 1969 etc.
- AnBoll *Analecta Bollandiana*, Paris, Brussels, 1882 etc.
- BZ *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig-München, 1892 etc.; Freiburg 1903 etc.; Neue Folge: Paderborn, 1957 etc.
- BMGS *Byzantine and Modern Greek Studies*, Londra, 1, 1975 etc.
- Byz *Byzantion*, Bruxelles, 1924 etc.
- CA *Collectio Anellana Epistulae imperatorum pontificum aliorum*, I et II, O. Guenther (ed.), Vindobonae et al., 1895-1898 = CSEL 35/1-2.
- CCL *Corpus Christianorum*, series latina, Turnholti, 1, 1953 etc.
- Chalkedon I-III *Das Konzil von Chalkedon, Geschichte und Gegenwart*, H. Bacht/A. Grillmeier (ed.), Würzburg, 1951-1954.
- CSCO *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Roma, 1903.
- CSEL *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum latinorum*, Viena, 1886 etc.
- DTC *Dictionnaire de Théologie Catholique*, vol. 1-15, Paris, 1903-1950.
- FCLDG *Forschungen zur christlichen Literatur – und Dogmengeschichte*, Paderborn, 1.1900-18.1938.
- GOThR *Greek Orthodox Theological Review*, Brookline (Mass.), 1954 etc.
- JEH *Journal of Ecclesiastical History*, Londra, 1, 1950 etc.

- JÖB *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Viena, 1, 1951 etc.*
- K *Κληρονομία, Περιοδικόν δημοσίευμα τοῦ πατριαρχικοῦ ἰδρύματος, Πατερικῶν Μελετῶν, Tesalonic, 1969 etc.*
- MANSI *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio, D.J. Mansi (ed.), Firenze, 1759-1798. Retipărire și continuare: Paris, Leipzig, 1901-1927.*
- MGH *Monumenta Germaniae historica inde ab. a.C. 500 usque ad a 1500, Hanover, Berlin, 1, 1877 etc.*
- MSR *Mélanges de science religieuse, Lille, 1944 etc.*
- Mus *Le Muséon, Louvain, 1, 1882 etc.*
- NTS *New Testament Studies, Cambridge, 1954 etc.*
- OCA *Orientalia Christiana Analecta, Roma, 1935 etc.*
- OCP *Orientalia Christiana Periodica, Roma, 1, 1935 etc.*
- OrChr *Oriens Christianus, Leipzig (1901-1941), Wiesbaden, 1953 etc.*
- OrthFor *Orthodoxes Forum, München, 1986 etc.*
- PG *Patrologiae cursus completus. Series graeca, 1-1619, J.P. Migne (ed.), Paris, 1857-1912.*
- ΠΘΣΠΧ *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου πρὸς τιμὴν τοῦ Παμβασιλέως Χριστοῦ (14-17 Νοεμβρίου 1990), ἔκδ. τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Tesalonic, 1991.*
- PO *Patrologia Orientalia, R. Graffin/F. Nau (ed.), Paris, 1, 1907 etc.*
- RevÉtByz *Revue des études byzantines, Paris, 4, 1946 etc.*
- RHE *Revue d'histoire ecclésiastique, Louvain, 1900-1915, 1920-1940, 1941-1943, 1949/1950 etc.*
- PMY *Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι, τόμ. Α'-Δ', Ν. Τωμαδάκη (ed.), Atena, 1952-1961 etc.*
- RThom *Revue Thomiste, Paris, SN, 1918 etc.*
- SC *Sources Chrétiennes, Paris, 1, 1944 etc.*
- SP *Studia Patristica, Berlin.*
- ST *Studi e Testi, Città del Vaticano, 1, 1900 etc.*
- SVthQ *St. Vladimir's Theological Quarterly, New York, 1957 etc.*

ThS	<i>Theological Studies</i> , Baltimore, 1940 etc.; Woodstock/III., 1950 etc.
VigChr	<i>Vigiliae Christianae</i> , Review of Early Christian Life and Language, Amsterdam, 1947 etc.
ZNW	<i>Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche</i> , Berlin, 1, 1900 etc.

Prolog

Este adevărat faptul că, în ceea ce privește teologia ortodoxă, concluziile cercetării istorico-dogmatice sistematice ale *Horos*-ului de la Calcedon din ultimii ani au pus baze exigente pentru aprofundarea receptivității acestuia prin susținerea Sinodului al IV-lea Ecumenic în Ortodoxia răsăriteană post-calcedoniană. Indiferent de factorii care au contribuit la lipsa unei preocupări sistematice față de hristologia Sfântului Roman Melodul, existența ei, credem, vine astăzi să conlucreze în mod armonic cu râvna ermineutică justificată și din perspectivă ecumenică. În cazul Sfântului Roman, vorbim, așadar, despre examinarea poemelor din poezia liturgică a Bisericii. Aceasta ne-a determinat să acceptăm provocarea acoperirii unei lipse, semnalată de profesorul K. Mitsakis, „a unei monografii minuțioase despre gândirea teologică a marelui imnograf al secolului al VI-lea”, centrată pe întrebarea: Care a fost impactul și motivația *sprrijinirii neocalcedoniene* a celui de-al IV-lea Sinod Ecumenic în exprimarea liturgică a Bisericii, în *epoca de aur*, în interesul ecumenic al lui Iustinian?

Cercetarea noastră despre *hristologia Sfântului Roman și despre importanța ei soteriologică* are drept țintă acoperirea unui mare gol în bibliografia teologică internațională, gol care, desigur, a încercat să fie *vindecat*, precum vom vedea, prin subestimarea *aspectelor teologice* ale operei romaneice. Prin urmare, încercarea acoperirii golului ermineutic de mai sus este menită să limpezească, pe cât posibil, problema pe care o implică cercetarea poemelor romaneice: Care este, în cele

din urmă, hristologia acestui mare Melod elino-sir, care a contribuit în mod determinant la promovarea condacului în secolul al VI-lea? Este evident [faptul] că a susținut politica religioasă a lui Iustinian? Smeritul nostru răspuns la aceste întrebări caută, în mod negreșit și provocator, valoarea reală a opiniilor specialiștilor teologico-ecclesiastici și ale specialiștilor hristologiei romaneice, hristologie care este în relație întotdeauna cu mântuirea omului.

Ar fi o omisiune să nu ne exprimăm mulțumirile noastre călduroase profesorului Gh. Martzelos, cu ajutorul căruia lucrarea aceasta este posibilă, de vreme ce, de altfel, el însuși a identificat tema aflată în discuție aici și cu pasiune ne-a îndreptat spre cercetarea ei. Suntem datori, de asemenea, să ne arătăm aici prețuirea față de împreună-lucrare a respectaților profesori N. Matsoukas și D. Tselenghidis, adresând mulțumiri cordiale. Același lucru îl datorăm și profesorului A.M. Ritter, cu ajutorul căruia am putut studia la Ruprecht-Kals Universităt din Heidelberg. Pentru sprijinul material în această privință, nu puține mulțumiri aducem lui H. Staudt, referent pentru burse la Diakonisches Werk (der Ev. Kirche in Deutschland).

Întreaga mea recunoștință o merită Constantina, soția mea, care, în perioada redactării lucrării noastre, a fost un model de devotament total. Legată de această lucrare este și bucuria venirii pe lume a pruncului nostru, Roman, a cărui prezență lipsită de grijă, în loc să ne *încarce*, ne-a *descărcat* dificultățile în ultimii doi ani ai vieții noastre din Heidelberg.

Heidelberg, 1 octombrie 1997